

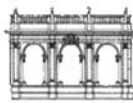

AMBASCIATA DELLA REPUBBLICA
DI UNGHERIA PRESSO LA SANTA SEDE

Istituto Balassi
Accademia d'Ungheria
in Roma

ACCADEMIA D'UNGHERIA IN ROMA

ISTITUTO STORICO FRAKNÓI

SONO LIETI DI INVITARE LA S.V.

ALLA PRESENTAZIONE DEL LIBRO

**"MINDSZENTY BÍBOROS KÖVETSÉGI LEVELEI
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ELNÖKEIHEZ 1956-1971"
"LETTERS TO THE PRESIDENTS—CARDINAL MINDSZENTY
TO THE POLITICAL LEADERS OF THE UNITED STATES 1956-1971"**

A CURA DI P. ÁDÁM SOMORJAI OSB

IL 30 NOVEMBRE 2011 ORE 18.00

PRESSO L'ACCADEMIA D'UNGHERIA IN ROMA

(PALAZZO FALCONIERI, VIA GIULIA, 1)

Salone giallo

INTERVERRANNO:

Prof. P. Wojciech Giertych OP, Teologo della Casa Pontificia

Dott. András Fejérdy, Segretario scientifico dell'Accademia d'Ungheria in Roma

Mons. Dott. László Németh, Direttore della Fondazione di Santo Stefano

Prof. Tibor Zinner, storico del diritto

Dott. István Zombori, storico

WOJCIECH GIERTYCH OP

MINDSZENTY BÍBOROS

Köszönöm Magyarországi szentszéki nagykövetének meghívását a *Letters to the Presidents* könyvbemutatójára, és a felkérést, hogy Mindszenty alakjáról beszéljek. Kifejezetten kérték tőlem, hogy felszólalásom során a lengyelországi távlatokról és személyes élményeimről szóljak.

Angliában születtem lengyel politikai emigránsok gyermekeként. 1970-ben, amikor Lengyelországba mentem, hogy történelmet tanuljak, kommunista rezsim volt még hatalmon, és így a marxizmus kötelező tárgya volt. Tanulmányaim befejezve beléptem a lengyelországi domonkos rendtartományba, ahol a kilencvenes évek közepéig éltem. 1998-ban kineveztek a rendfőnök *socius*ának és a domonkos rend a közép-kelet-európai felelősének. Így tanúja lehettem a vallásos élet újjászületésének a közép-európai államokban a kommunista üldözések után. Ezekben az években többször jártam Magyarországon. Később, mint a teológia professzora kinevezték a pápai *Casa Pontificia* teológusának, ez a jelenlegi hivatalom, az irodám a *Palazzo Apostolico* épületében van.

Miután lengyel politikai emigránsok között éltem, megértem Mindszenty bíboros érzéseit. De mielőtt rátérnék a tárgyra, szeretnék néhány körülményt megemlíteni, hogy jobban átláthatóvá váljon az a nehéz történelmi pillanat, amelyben Mindszenty élt. Mindszenty, ahogy sokan mások a magyarok közül, mély ellenérzéssel viseltetett az 1920. június 4.-én aláírt trianoni békeszerződés iránt, amikor is az első világháború győztes hatalmai döntöttek a Magyar Királyság sorsa felől, elvesztve így az ország területének és lakosságának több mint 60%-át. Amikor 1945. szeptember 8-án a Szentatya, XII. Pius pápa kinevezte magyar primásnak Mindszentyt, akkor már túl volt két letartóztatáson (1919, 1944). Elkezdték őt támadni és rágalmazni. 1948. december 26-án ismét letartóztatták hazaárulás vádjával, és bevitték az Andrásy úti szörnyű börtönbe. Pere három napig tartott, és életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Fogsága 1956-ban ért véget, amikor a magyar nép fegyvert fogott a szovjet megszállók ellen. Ugyanebben az évben, november 3-án este, miközben rádión keresztül beszédet mondott a parlamentben, a szovjet tankok tüzet nyitottak a nép és a parlament ellen. Mindszenty a váratlan történet ellenére életben ki tudott jutni a parlament falai közül, és rögtön akkor elment a legközelebbi nagykövetségre.

Sok hasonlóság van Magyarországi és Lengyelországi között. Mindkét nemzet dicső múlttal bír. Lengyelországban a 18. század végétől mély ellenérzést szült az ország felosztása Oroszország, Poroszország és Ausztria között. Szüleim generációjának legnagyobb öröme az első világháború utáni függetlenség volt, és a legnagyobb szomorúsága e függetlenség elvesztése a második világháború után. Az ősi Lengyelország keleti részét már be-

kebelezte a Szovjetunió, míg a többi része Moszkva által irányított szatellit országgént létezett. Magyarországon a trianoni békeszerződésre emlékeznek keserűen.

Mint minden lengyel, magam is ismerem a keserűséget amiatt, hogy Lengyelországot, egy olyan nemzetet, amely nyugati hagyományokkal rendelkezik, és a nyugatnak kitartó szövetségese volt, a második világháború után átadták Sztálinnak. Ez elhagyatottságot és kisebbségséget okozott a lengyel népben, amit Karol Wojtyła pápává választásának öröme szabadított fel.

A Magyarországgal való másik fontos analógiát a primás alakja jelenti, aki mindkét országban jelentős szerepet játszott. A régi Lengyelországban, amikor a király meghalt, az utód megválasztásáig a primás volt az *interrex*, vagyis az ideiglenes államfő. A kommunista diktatúra alatt Wyszyński bíboros ugyanezt a szerepet képviselte, mély felelősséggel érezve a nemzet iránt, beleértve azokat is, akik a jelenlegi Lengyelország határain kívül maradtak.

De itt véget is ér az analógia. Lengyelországban a nemzetiség eszménye összefügg a nemzettel, így ennek szeretete kapcsolódik a saját földhöz, a nyelvi egységhez, a kulturális hagyományokhoz és a történelemhez. A nemzeti identitásnak alapvető összetevője a katolicizmus, még ha Lengyelországban mindig is voltak vallási kisebbségek: protestánsok, ortodoxok, zsidók és muszlimok, akik évszázadok óta Kelet-Lengyelországban éltek. A lengyel állammal való kapcsolat ugyanolyan fontos, mint az a vágy, hogy legyen egy nagy független lengyel állam, de jelentésbeli különbség van a nemzetiség, ami a nemzeti kultúra kapcsolatát fejezi ki, vagyis egy szellemi identitás, illetve az állampolgárság között, ami pedig jogi tény, de változtatható. A nemzetiség fogalma, azaz a kulturális, történelmi, nyelvi és vallási egység, Lengyelországban nem mindig volt azonos az állam fogalmával, hasonlóan a nyugat-európai nemzetekhez. Tehát ma vannak olyan lengyel állampolgársággal bíró emberek, akik két ország polgárai, ahonnan kivándoroltak, és ahonnan nem emigráltak, de a határok megváltoztak, és így ők ma Litvánia, Fehéroroszország és Ukrajna nem emigrált polgárai. És vannak lengyelek, akik a szibériai deportálás miatt ma orosz vagy kazahsztáni állampolgárok. De lengyelek maradnak így is, mert a nemzeti identitás szellemi tény.

És így megérthetjük Lengyelországban az egyházhoz tartozást is. Az egyház jelenléte a világban elsősorban a lelkeken keresztül valósul meg, a lelki élet minőségével, amely meghatározza az erkölcsi magatartást is. Természetesen az egyház kézzelfogható struktúrái fontosak, a hierarchiával és a hívők közösségeivel, a templomokkal és az egyházmegyékkel, a szemináriumokkal és az iskolákkal, valamint a szentségek fontos adminisztrációjával egyetemben. De az egyház elsősorban az emberek hitén alapul. Lengyelország mindenkor lelkipásztorai, a püspökök és papok próbálták fenntartani és elmélyíteni ezt a katolikus identitást minden politikai helyzettől függetlenül, így a 19. századi porosz és az orosz cári rezsim által gyakorolt egyházüldözéskor, a német és a szovjet megszállás idején a második világháborúban és az azt követő kommunizmus alatt is.

Ami Magyarországot illeti, úgy tűnik számomra, hogy a nemzetiség fogalma jobban kötődik az országhoz, az állampolgársághoz. A magyar nemzeti identitás eltér a lengyelétől az államhoz való viszonyában, amely évszázadok óta létezett, így erősebb, mint Lengyelországban, ahol a nemzeti kultúra az elsődleges. Csak első világháború utántól beszélhetünk határon túli magyarokról Romániában, Csehszlovákiában, valamint Szovjet-Ukrajnában és Jugoszláv területeken. Mindszenty felelősnek érezte magát minden magyar ember iránt, de leginkább az államra gondolt. Abban az illúzióban élt, hogy még mindig

létezik a régi nagy Magyarország, holott az igazat megvallva az nem létezett a trianoni békeszerződés óta. Bár a két világháború közötti időszak 19 éven át tartott, Mindszenty képzeteiben, aki élete nagy részét börtönben töltötte, a régi magyar állam továbbra is létezett, és így amikor az államot megfosztották saját királyától, ő úgy érezte, hogy mint primás, ő a magyar állam identitásának és méltóságának őrzője. Ezért aggódott a magyar királyok Szent Koronája és koronázási palástja miatt, amelyek a második világháború után Amerikába kerültek. Mindszenty bíboros magát az akkori legfontosabb állami személynek tartotta. Ezt a meggyőződését tükrözi az ő álláspontja az egyház és az állam kapcsolatáról. Mindszenty nem tudta, hogyan lehet megkülönböztetni a nemzeti identitást az államtól, és ezért nem tudta megtanítani a magyar népnek, hogyan lehet élni ebben az új valóságban, hogyan lehet az ősi királyi Magyarország nélkül a nemzeti öntudatot és a kereszténységet megélni. Habsburg Birodalom, vagyis a Szent Római Birodalom és II. József császár örököseként, Mindszenty az egyház szerepét az államban az úgynevezett "német bizánci" modell szerint képzelte el. Az egyházra úgy tekintett, mint ami szorosan kapcsolódik az államhoz, vagyis állam-függő. Így Mindszentyben fel sem merült a gondolat, hogy abban az új társadalmi helyzetben megkeresse az egyház helyét, főleg nem illegitim és egyházüldöző államban. Állami segítség nélkül az egyház elárvult, és nem tudta felvállalni a felelősséget az új helyzetben.

Ez a könyv közzéteszi Mindszenty bíborosnak az amerikai elnökökhöz írott leveleit. Ezeket a leveleket diplomáciai postán keresztül adták fel. Nem kapott egyetlen választ sem. Csak szóbeli megerősítést kapott, hogy a levelek megérkeztek. Ezek a levelek nem adnak teljes képet a bíboros személyéről. Nem tudunk meg belőlük semmit a lelki életéről és teológiai nézőpontjáról. Továbbá nincsenek benne javaslatok a magyarországi lelkipásztori teendőkkkel kapcsolatban. Elképzelése lehetett, de nem írt róluk.

Van egy mondás: halottakról jót, vagy semmit; de amikor közéleti személyiségeket kell kritikus szemmel megítélni, legyen az ember objektív és óvatos. Nem minden viselkedés érdemel dicséretet. Mindszenty bíboros hős volt, ami az életét illeti. Sokat szenvedett. Egy hosszú fogság után, amely 1948-tól 1956-ig tartott, menedéket talált éveken át az amerikai nagykövetségen, amelyet viszont nem hagyhatott el. Kevés látogatója volt: édesanyja, gyóntatója és orvosa. Ugyanakkor mint lelkipásztornak, a keménysége és az anakronizmusa katasztrofális volt. Ez alatt az idő alatt Magyarországon az egyház vezetés nélkül maradt, és ami még rosszabb, a magyar primás jelenléte az amerikai nagykövetségen lehetővé tette azt a kommunista propagandát, miszerint az egyház behódolt az amerikai imperializmusnak.

Mindszenty nem volt részese a magyar társadalom változásainak, nem ismerte a papokat és az ő nehézségeiket, el se tudta elképzelni az új lelkipásztori kihívásokat. Ezért nem adott semmilyen támpontot ahhoz, hogy hogyan lehet megújítani a lelkipásztori szolgálatot. Ezekben a levelekben nincs semmi visszhangja az egyetemes Egyház álláspontjának, semmi jele, hogy a II. Vatikáni Zsinat tanítása némi hatással lett volna a gondolkodására. Én nem tudom, hogy Mindszentynek szándékában állt-e, hogy írjon a magyar püspököknek, felajánlva nekik javaslatait, illetve támogatását. Az amerikai nagykövetség vendégként kezelte őt, nagy zavarodottsággal és nem adott neki lehetőséget, hogy szerepet játsszon, akár az egyházi, akár a magyar politikai életben. Tehát a lelkipásztori szempontból ítélve Mindszenty nem adott semmit az Egyház számára.

Wyszynski bíboros Lengyelországban, rögtön börtönből való szabadulása után 1956-ban, egy lelki megújulás programján kezdett el dolgozni. Ennek keretében kezdődött a

nagy kilenced 1966-ban, a lengyelországi kereszténység millenniumi ünnepeinek alkalmából. Lengyelországot is elfoglalták, alig volt társadalmi és vallási szabadság, de Wyszynski élt a rendelkezésére álló eszközökkel. A bíboros azt vallotta, hogy minden korban, minden társadalmi és politikai helyzetben szükség van evangelizációra. Wyszynski sokat utazott Lengyelországban, felkereste a szentélyeket és prédikált a tömegeknek. Pásztorális leveleket írt, amelyeket felolvastak minden egyházközségben, ennek révén a kommunista sajtó mellett egy másik perspektíva lehetőségét nyújtotta. Lengyelországban az iskolai vallásos nevelés eltörlése után az egyház megszervezte a plébániai hitoktatást, a lelkigyakorlatokat, a szentségekre való felkészülést. Mindez a hatalmas lelkipásztori felkészülés a templomokon és a kolostorokon keresztül új erőt adott az egyháznak, még ha a papok nem is tehették be lábukat az iskolákba, az egyetemekre, a kórházakba, a börtönökbe, a hadseregbe, és persze az egyház hiányt szenvedett a sajtó és a televízió terén. Wyszynski biztosította az egyház egységét, és lehetőségeihez mérten a legjobban igyekezte betölteni a lelkipásztori szolgálatot. Az egyház primásaként az elnyomott nemzett hivatkozási pontja lett.

Mindszenty bíboros nem tett semmilyen lelkipásztori javaslatot Magyarország számára. Tisztában volt a magyarországi társadalmi problémákkal: az alkoholizmussal és az abortusszal, de nem vette észre, hogy ezek a lelkiélet hiányának jelei. Mindszenty a felelősséget Kádárra fogta, és gyakran írt Eisenhowernek, Kennedynak, Johnsonnak és Nixonnak, segítségüket kérve a bajok ellen. Úgy tűnik, nem jött rá, hogy ezek a bajok a szellemi hanyatlás következményei voltak, amelyeket csak a szentségi élettel, a lelkipásztori képzéssel lehetett volna megoldani, nem pedig politikai lépésekkel. Lengyelországban évtizedeken keresztül szintén nem lehetett változtatni a politikai rendszeren vagy módosítani liberális abortusztörvényen, ugyanakkor a lengyel egyháznak volt két nagy püspöke, Majdański és Wojtyła, akik nagy lelkipásztori munkával megszervezték, hogy minden plébánián, a konferenciákon és lelkigyakorlatokon beszéljenek a fogamzásgátlásról, az abortusz rossz oldalairól és a természetes születésszabályozás lehetőségeiről. (És mindezt egyházon belüli belső megosztottság nélkül tették, nem pedig ahogyan ez sok nyugati országban történt VI. Pál *Humanae Vitae* enciklikája után). A lelkipásztori szolgálattal tehát a társadalom erkölcsi bajait nagymértékben meggyógyították. Lengyelországban a hívek a templomokban részesültek erkölcsi képzésben, ahol megtanították őket a személyes erényekben való növekedésre.

Mindszenty viszont úgy gondolta, hogy ez a magyar állam feladata. Ezért a primás leveleiben azt írta az amerikai elnököknek, hogy Magyarországon nincs vallásoktatás az állami iskolákban és túl sok az abortusz. Mindszenty nem volt igazi lelkipásztor, nem prédikált a híveinek. Ő politikus volt, és politikusként is bukott meg.

Mindszenty bíboros magatartása idővel megszállottá és tragikussá vált. Az amerikai elnököknek címzett levelei tele vannak történelmi részletekkel: bírálta a trianoni békeszerződést, kaotikus javaslatokat adott a világpolitika problémáira. Valószínűleg a legtöbb amerikai nem értette a leveleit. Mindszenty mély ellenszenvet érzett a nyugati hatalmakkal szemben, miután az I. világháború után felosztották a magyar területeket, és a második világháborút követően Jaltában elárulták a közép-európai nemzeteket, átadva őket Sztálinnak és utódainak. Bezárva az amerikai nagykövetségre, mély szomorúsággal értesült a sajtóból, hogy míg Afrikában és Ázsiában folynak a gyarmatosítás elleni nemzeti küzdelmek, amelyeket a nyugati hatalmak támogattak, addig Közép-Európát az orosz kommunisták gyarmatosították anélkül, hogy ugyanazt a segítséget nyugati hatalmak megadták

volna. Kemény szavakat használt Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia ellen. Egy katonai beavatkozásban reménykedett Közép-Európában, mint ahogy történt Vietnamban is az amerikaiak részéről. Nem mérte fel meggondolatlanságát.

Néhányszor Mindszenty gondolt arra, hogy az amerikai nagykövetségről kimegy és végigsétál Budapest utcáin. De ez inkább politikai demonstráció lett volna, mint lelkipásztori. Az Úr Jézus Krisztusra bízhatta volna életét, és megpróbálhatott volna visszatérni a lelkipásztori szolgálatba egyházmegyéjében, mindezt persze egy újabb börtön veszélyével. Ő soha nem akart lemondani a prímási hivatalról, így a Szentszéknek nem volt módja tárgyalni a magyar kommunista kormánnyal egy működőképes utód kinevezéséről, aki képes lett volna irányítani az egyházat az új politikai helyzetben. Mindszenty kitarzott makacs meggyőződése mellett: kötelességének tartotta, hogy ő legyen az egyház és a magyar állam feje – egy olyan államnak, amely évek óta nem létezett abban a formában, ahogyan ő elképzelte.

Végezetül gondolataimat Mindszenty bíborosról egy ekkleziológiai megfontolással zárom, az egyház jelenlétéről a világban. Ragaszkodni kell a történelmi hagyományokhoz, mert azok hasznosak, de ezek nem válhatnak ideológiákká. A hitet, a teológiát és az igehirdetést meg kell különböztetni a politikai ideológiáktól. Amikor ez a két entitás egymásba fonódik, a hit az emberi tervek mögé kényszerül. A hit része lehet a nemzeti kultúrának, de nem lehet azonosítani ennek kulturális vagy politikai terveivel. Mindszenty mint prímás és herceg egyszerre nem akarta elfogadni ezt a fontos különbséget.

A bíboros leveleinek olvasása bemutatja azt a nehézséget, amellyel a Szentszék szembesült Mindszenty magatartása miatt, és részben érthető válik az is, hogy a prímás szerepköre miért formálódott át az egyházon belül. Most a püspöki konferenciák elnökeinek nagyobb súlya van a prímásoknál. Ez a változás több hatalmat adott a püspökök kollégiumának, de sajnos hatalmat adott egy bizonyos bürokratikus rendszernek is, háttérbe szorítva a püspökök személyes felelősségét, és azon fontos történelmi színhelyek ordináriusait, akik kiemelkedő pozíciójukat a régi szentekkel való kapcsolatuknak, azok közbenjárásának köszönhatték. Nem tudom, jó volt ez a döntés? De ez már egy másik történet.

Köszönöm a figyelmet.

Fordította: Csillag Eszter

FEJÉRDY ANDRÁS

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELEI AZ USA POLITIKAI VEZETŐIHEZ
(1956–1971)

Mindszenty József bíboros személye megkerülhetetlen mindazok számára, akik a 20. század második felének egyháztörténetével foglalkoznak. Nem csak azért, mert Mindszenty bíborosként, esztergomi érsekként és primásként magas tisztséget töltött be a magyar és a világegyház hierarchiájában, és így szerepe óhatatlanul kapcsolódik az egyháztörténet és köztörténet számos kérdéséhez. Hanem különösképpen azért is, mert már életében szimbólummá, mítosszá, ha tetszik *lieu de mémoire*-rá vált. Mint mítosz és szimbólum, nemcsak a kortársak részéről, hanem az utókor, sőt a kortárs történetírás részéről is sok szempontból vitatott személyének és szerepének megítélése, értékelése.

Éppen ezért, a személyével és ügyével kapcsolatos kérdések tisztázásában különösen is fontos a rá vonatkozó források minél szélesebb körű feltárása és elemzése. A feladat nem csekély, hiszen ezekből forrásokból az idő előrehaladásával mind több válik kutathatóvá.

A most ismertetésre kerülő kötet egyik fő újdonsága, hogy új forráscsoportokat von be a Mindszenty-kutatásba, illetve tesz hozzáférhetővé a kutatók számára. A Somorjai Ádám által összeállított forráskiadvány az Amerikai Egyesült Államok levéltáraiban található bőséges forrásanyagból egy jól körülhatárolható dokumentumválogatást közöl: Mindszenty József azon leveleit, amelyeket a budapesti amerikai követség épületében töltött 15 év alatt, 1956 és 1971 között, menedékesként intézett az Egyesült Államok elnökeihez, ill. más politikai vezetőihez. A kötet 117, immár nem csupán a budapesti követségi irattár anyagából, hanem a *State Departement* Kelet-Európai Hivatalának és Központi Hivatalának fondjaiból, valamint az egyes elnökök könyvtárában őrzött iratokból gyűjtött levelet közöl – magyar és eredeti angol nyelven – kronologikus rendben. A dokumentumok közreadója egyúttal a bíboros leveleit kísérő, illetve követő amerikai hivatali levelezésből is számos dokumentumot ismertet, fontosabbnak ítélt esetekben teljes terjedelmében közöl. A kiadó az olvasókat ezen felül számos jegyzettel és kommentárral, a kötetben szereplő jelentősebb személyek életrajzi adataival, névmutatóval, és forrásdokumentum mutatóval segíti.

A legújabb kori forrásközlésnek, és különösképpen a kétnyelvű legújabb kori forrásközlésnek, még nincsen olyan mértékben kiforrott és általános érvényű módszertana, mint az ókori vagy éppen középkori források publikálásának. A régebbi korokhoz képest elképzelhetetlen mértékben megnőtt forrásmennyiség talán nem is teszi lehetővé, egy hasonló mértékben alapos és részletekbe menő jegyzetapparátus elkészítését. Mindezt figyelembe véve, úgy vélem lehet vitatkozni a választott módszertani megoldásokon. Nem kívánok

azonban technikai részleteket érintő kérdéseket taglalni, csupán három kritikai észrevételt szeretnék megfogalmazni. 1. Az egyes dokumentumokhoz kapcsolódó jegyzetek számában, részletességében, és jellegében jelentős egyenetlenségek tapasztalhatók. 2. Nem mindig következetes a szerző abban, hogy mely szövegeket közli teljes terjedelmében és így jelentős különbségek vannak az angol és a magyar részben. 3. A kötet kritikai apparátusban több apró hiba, pontatlanság található amelyek minden bizonnyal annak köszönhetők, hogy a forráskiadvány egyrészt igen nagy iratanyagra épül, másrészt érzékelhetően rövid idő alatt készült el.

Azon túl, hogy a kötet a Mindszenty-kutatásban felhasználható új forráscsoportokra hívja fel a figyelmet, milyen tartalmi újdonsággal rendelkeznek a kiadott források? Mindazok, akik egy-egy újabb forráscsoport bevonásától szenzációs újdonságok napvilágra kerülését várják, esetleg csalódnak, és azt mondják: a közölt dokumentumokból semmi olyan nem derül ki, amit eddig ne tudtunk volna. Ezzel szemben hangsúlyoznunk kell: nyitnak új perspektívákat az itt közölt dokumentumok, még ha nem is hoznak szenzációs újdonságokat.

Mindszenty József bíboros életében egészen a közelmúltig az Egyesült Államok budapesti legációjában, majd követségén eltöltött mintegy 15 év története jelentett leginkább fehér foltot. Az 1990 után hozzáférhető magyar állami források értelemszerűen nem tartalmaztak erre az időszakra vonatkozóan lényegi információkat. Emlékirataiban a bíboros viszonylag rövid terjedelmet szentelt ezeknek az éveknak. A másik, szélesebb körben hozzáférhető forrás, a Mindszenty Alapítvány által 1975-ben Vaduzban kiadott Napi jegyzetek legtöbbször szűkszavú bejegyzései ugyanakkor kevés támpontot adtak a kutatóknak. A Mindszenty Alapítvány által őrzött egyéb iratok viszonylag nehezen hozzáférhetők, szisztematikus publikálásukra eddig nem került sor, a megjelent leveleskönyvekben csak kis számban található a bíborosnak ebből a korszakából származó dokumentum.

A Somorjai Ádám által feltárt források, illetve az ezekből publikált levelek ellenben számos új információt tartalmaznak a bíboros amerikai követségen eltöltött éveinek alaposabb megismeréséhez. Egyrészt plasztikusan tárják elénk, milyen mértékben korlátozta az Egyesült Államok kormányzata Mindszenty kommunikációs lehetőségeit, amennyiben kínosan ügyeltek arra, nehogy a befogadott menedékes bármiféle politikai vagy egyházi tevékenységet folytasson a követség épületéből. A kötetben olvasható kísérő dokumentumok tájékoztatnak továbbá arról, hogyan kezelték és értékelték az Egyesült Államok kormányzatszervei a bíboros Elnökökhöz, külügyminiszterekhez intézett leveleit, táviratait, memorandumait. Sőt, egy-egy kivételes esetben abba is betekintést nyújtanak, hogy a helyszíni tapasztalatokra támaszkodó követségi alkalmazottak, és a Washingtoni központ között adott esetben nézeteltérésre is sor került Mindszenty ügyében. Végül, leginkább az derül ki a kötetben publikált forrásokból, mely kérdések foglalkoztatták az „aranykalitkában” élő bíborost, hogyan gondolkodott Közép-Európa és a világ eseményeiről, saját helyzetéről és szerepéről.

A kötetből így kiderül, hogy a bíboros gondolkodásának homlokterében a magyar egyház, és ezzel elválaszthatatlan összefüggésben a magyar nemzet sorsa állt. Ezért követte szorgosan nyomon és próbálta meg befolyásolni a maga eszközeivel az 1956 utáni magyar-kérdés sorsát az ENSZ-ben, ezért kísérte figyelemmel a nagyhatalmak Közép-Európa jelenét és jövőjét érintő lépéseit, és ezért szólalt fel ismételten az térség „rab nemzetei”, valamint a szomszédos államok fennhatósága alá került magyar nemzeti kisebbségek ügyében. Leveleit, táviratait, üzeneteit annak ellenére kitartóan küldözgette az amerikai

politikai vezetésnek, hogy választ nem kapott rájuk, sőt, leggyakrabban még a címzettekhez sem jutottak el. Mindszenty ugyanis erkölcsi kötelességének érezte, hogy az üldözöttek és elnyomottak jogai, a szabadág és igazságosság érdekében – az elért eredményektől függetlenül –, folyamatosan felemelje szavát.

A bíboros szókimondó, nem egyszer az Egyesült Államok múltbeli, vagy jelen politikáját bíráló leveleinek eredménytelensége részben abból fakadt, hogy a menedékes helyzetével kapcsolatos amerikai álláspont mindvégig az volt: Mindszenty a követséget nem használhatja fel sem egyházi, sem politikai tevékenység bázisaként, mert azzal veszélyeztetné a követség működését, illetve saját menedékes helyzetét. A másik ok pedig az, hogy Mindszenty egész érvelése az 1940-es és 1950-es években tapasztalható amerikai külpolitikai irányelvekre támaszkodott. A „rab népek felszabadítását” célzó, azaz a szovjet érdekszférába került országok függetlenségének elősegítésére, a status quo megváltoztatására irányuló amerikai stratégia azonban – nem kis részben az 1956-os magyar forradalomból leszűrt tapasztalatok nyomán – a 60-as évek elejére megváltozott. Ettől kezdve az Egyesült Államok is elfogadta a fennálló helyzetet, és csupán a közép-európai országok relatív autonómiájának elérését tartotta elérhető stratégiai célnak. Ennek következtében az Egyesült Államok budapesti követségén töltött évek második felére Mindszenty Józsefnek a status quo el nem ismerését szorgalmazó álláspontja, és az amerikai politikai érdekek mindinkább szembe kerültek egymással és tovább terheltek a bíboros és vendéglátói kapcsolatát. Hozzátehetjük, hogy ugyanez az eltérő stratégiai alapállás vezetett Mindszenty és a részben új szemléletű keleti politikát folytató Szentszék közötti konfliktusokhoz.

A fentiekből is kitűnik, hogy a kötetben található Mindszenty-iratok témája túlnyomórészt politikai vonatkozású. Mindez vajon megerősíti azt az 1949-es pere óta róla rajzolt képet, hogy konfliktusai éppen abból fakadtak, hogy inkább volt politikus, semmint főpap? A kérdés véleményünk szerint árnyaltabb. A kötetben olvasható levelei mind arról tanúskodnak, hogy a bíboros számára a közép-európai nemzetek és egyházak sorsa alapvetően erkölcsi kérdés volt. Ahogy egy helyen fogalmaz: „Közép-Európa ügye elsősorban nem politikai ügy, hanem inkább komoly, felelős és teljes mértékben erkölcsi, természeti jog kérdése.” (72.) Levelei, memorandumai, az amerikai politikai döntéshozatalt befolyásolni célzó kísérletei ebből a szempontból tehát nyugodtan értelmezhetőek püspöki, egyházfői szerepéből fakadó, közéleti kérdéseket illető állásfoglalásoknak. Nem változtat ezen az sem, hogy a levelek nyelvezete – az idézett mondathoz hasonló megfogalmazásoktól eltekintve – nem egyházas, hanem inkább a politikában használatos kifejezéseket és érvelési módot tükrözi. De milyen más módon is érvelhetne egy püspök/főpap, ha írásának címzettjei politikusok? Mindszenty márpedig erkölcsi alapú mondanóját igen adekvát módon a szabadságjogokra, valamint a demokratikus elvekre hivatkozva teszi egy politikus számára is „emészthetővé”, amikor arra hivatkozik, hogy a térségben lényegében egy szűk, elnyomó kisebbség kényszeríti akarát a szabadságra vágyó, elsőprő többségre. A levelekből élénk táruló, az általános emberi jogokat védő, és a demokratikus elvekre hivatkozó Mindszenty képe tehát határozottan árnyalja a régi-módi, reakciós, anakronisztikus elveket valló Mindszentyről alkotott képet.

A helyzet persze összetettebb. Nem tagadható, hogy Mindszenty állásfoglalásaiban az alapvetően erkölcsi jellegű indítékok mellett döntő szerepet kapott az is, hogy gondolkodásában a nemzet és az egyház sorsa elválaszthatatlanul összekapcsolódott. Így volt ez már 1945 előtt is, amikor veszprémi püspökként emelte fel szavát az egyház és a nemzet érdekében a nyilasuralommal szemben. 1945 után pedig különösen erősítően hatott erre a

felfogására esztergomi érsekké és magyar prímássá való kinevezése. Így immár – nézete szerint – nemcsak egyszerű püspökként, hanem alkotmányos tényezőként is erkölcsi kötelességének érezte, hogy egyháza és nemzete érdekében/védelmében szót emeljen. Kétségtelen, hogy mivel Mindszentynél az egyház és a nemzet fogalma oly szorosan összekapcsolódott, érvelésében és állásfoglalásaiban a lelkipásztori és politikai megfontolások sem választhatóak szét élesen – éppen, mert mint prímás, lelkipásztori feladata integráns részeként fogta fel a közéleti állásfoglalást.

Lehet kritikával illetni Mindszenty közéleti, politikai állásfoglalásainak stílusát, tartalmát. Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy a közéleti kérdésekben hozzá hasonlóan felszólaló kollégáitól eltérően – mint például a horvát Stepinac, vagy a lengyel Wyszyński bíboros – egyedül ő kapta meg kortársaitól és az utókortól az – egy főpap esetében – negatív csengésű „politikus” jelzőt. Minden bizonnyal azért, mert történelemszemlélete, politikai felfogása neki illett legkevésbé bele korának *mainstream* „haladó” gondolkodásmódjába.

A kötetben található dokumentumok jelentős része újabb adalékokkal szolgál ahhoz a kérdéshez is, miért és hogyan hagyta el végül Mindszenty az amerikai követséget. A távozásra vonatkozó dokumentumok beható elemzése nyilvánvalóan meghaladja egy könyvismertetés lehetőségeit és kereteit, így meg kell elégednünk néhány általános észrevétellel. Somorjai jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy a bíboros saját menedékes helyzetével kapcsolatos álláspontja a követség épületében eltöltött 15 év alatt folyamatosan formálódott, átalakult. Úgy véljük azonban, hogy a távozás feltételeként megfogalmazott változó érvek és szempontok mögött, kitapintható egy alapvető állandóság is. Mindszenty számára tudniillik mindvégig az volt a döntő szempont: vajon távozásával szolgálatot tesz-e egyháza és hazája ügyének?

Ezt láthatjuk akkor is, amikor a rendszer halálraítéltjei helyett kívánta magára vállalni a büntetést. Ugyanez a motiváció fedezhető fel abban is, hogy személye szimbolikus jelentőségének tudatában, a meginduló szentszéki-magyar, illetve amerikai-magyar tárgyalások során, távozását hatékony „ütőkártyaként” kívánta felhasználni a rezsimmel szemben. Később, amikor belátta, hogy az adott konstellációban ezt az ütőkártyát sem a Szentszék, sem az Egyesült Államok nem tudja/nem fogja kihasználni, úgy vélte: maradásával – és rendületlenül írt leveleivel – tudja leghatékonyabban a térség és a magyar egyház elnyomott helyzetére felhívni a figyelmet.

A magyar egyház és nemzet szolgálatának szándéka végül központi szerepet játszott a távozás melletti döntő érv megfogalmazásában is, tudniillik, hogy csak így adódhat lehetősége Emlékiratait még életében megjelentetni. Fontos kiemelnünk, hogy az Emlékiratok ekkor még nem csak a később megjelent, saját életútját, sorsát elbeszélő kötetet jelentette, hanem egy nagyszabású, az ezer éves magyar történelmet bemutató mű volt. Mindszenty ugyanis a szimbólummá vált személye iránti érdeklődést felhasználva kívánta a világ figyelmét Magyarország és a magyar nemzet hányatott múltjára és jelenére irányítani. Tehát az emberileg önmagában is igen jól megérthető igényen túl, hogy oly sok személyét illető rágalom és spekuláció után végre nyilvánosan és széles körben megismertesse álláspontját és történetének saját olvasatát, az Emlékiratok megjelentetése azért vált számára kiemelkedően fontossá, mert belátta: az adott helyzetben a magyar nemzet és egyház ügyét úgy tudja leginkább szolgálni, ha már nem csak az amerikai politikai vezetésnek küldözget a bürokrácia útvesztőben elvesző leveleket, hanem a szélesebb közvélemény elé lép. Ez a megfontolás erősebbnek bizonyult annál a belső igénynél, hogy Magyarország területén maradjon, hogy szükség esetén közjogi szerepét érvényesíthesse.

Befejezésül a forráskiadványnak még egy újdonságára kívánjuk felhívni a figyelmet: az itt közölt források, illetve a rajtuk keresztül bemutatott forráscsoport új lehetőségeket tár fel egy-egy részletkérdés kutatása, más források értelmezése terén. A kötetben található egyes adatok például azzal kecsegtetnek, hogy Mindszentynek a követségen készült írásai segítségével behatóbban megismerhető a bíboros II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatos álláspontja, illetve a zsinaton tárgyalt egyes kérdésekről vallott felfogása is. Úgy gondolom, hogy a II. Vatikáni Zsinat 50. évfordulóját ünnepeelve, ez különösen érdekes perspektíva.

A kötetben közölt dokumentumok más forrásokkal történő összevetése számos eddig megoldatlan részletkérdés megválaszolásához is hozzásegít. Mint például a *Napi jegyzetek* sokszor nehezen értelmezhető bejegyzéseinek értelmezéséhez, vagy éppen annak tisztázásához, vajon egy Mindszentynek tulajdonított levél hitelessége eldönthető-e a benne szereplő megszólítás alapján? Zágon József preláthus ugyanis – Németh László kiadásában olvasható egyik levelében – többek között azzal érvelt egy Nixon elnökhöz címzett Mindszenty-levél eredetisége ellen, hogy a megszólításban „Sir”, nem pedig „Dear Mr. President” szerepel, holott véleménye szerint a bíboros kizárólag ez utóbbi formulát használta az elnökökhöz címzett írásaiban. A kötetben található dokumentumok tanúsága szerint Mindszenty az amerikai elnököket valóban csaknem mindig „Dear Mr. President” megszólítással illeti – de csak 1964-ig. Ettől kezdve – még tisztázandó okokból –, hol egyik, hol pedig másik megszólítással találkozunk, sőt a Nixonhoz intézett levelek egytől egyik a „Sir” megszólítást tartalmazzák.

Összegzésként elmondhatjuk: köszönettel tartozunk Somorjai Ádámnak, hogy feltárta és publikációiban a szélesebb szakmai közönség számára is hozzáférhetővé tette Mindszentynek az amerikai levéltárakban őrzött iratait. Ezek a dokumentumok ugyanis nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak a korszakkal foglalkozó történészek számára. Miközben ezzel a kötettel Somorjai így megspórol nekünk egy Washingtoni utat, utazásra és helyi levéltári kutatásokra is sarkall: ez a dokumentum-válogatás is jól tükrözi, hogy a további kutatások számára milyen gyümölcsöző – és már hozzáférhető – forrásokat őriznek az amerikai levéltárak.

NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

MINDSZENTY BÍBOROS KÖVETSÉGI LEVELEI AZ
EGYESÜLT ÁLLAMOK ELNÖKEIHEZ¹

Somorjai Ádám OSB könyvének ismertetése

A Római Magyar Akadémián, 2011. november 30-án tartott előadás szerkesztett változata

A Szentírás Isten szava, sugalmazott szöveg. Üzenetének jobb megértése, elmélyítése érdekében a Szentírás tudomány foglalkozik keletkezésének történetével, irodalmi műfajaival, a szent szövegek szerzőivel, azoknak a műfajoknak a jellemzőivel, amelyek feltehetően a kortárs irodalmi alkotásokban, és az apokrifekkel. A szövegkritika, a biblikus szaktudományok alkalmazása és elfogadása nem volt egyszerű folyamat, de ma már senki nem kérdőjelezi meg ezeknek a fontosságát és alkalmazását.²

Valami hasonló történik Isten Szolgája Mindszent József bíboros Emlékirataival³ is. A legutóbbi időben napvilágot látott levéltári anyagokból egyértelműen kirajzolódik: az 1956. november 4-én a budapesti amerikai nagykövetségre menekült bíboros igen fontos célja volt, hogy megjelentesse Emlékiratait,⁴ amelyben azok után, hogy oly sok évig némaságra volt ítélve, miután élete 22,2 %-át, püspöki pályafutásának 81 %-át nem tölthette szabadon, ahogy ő maga írja,⁵ megszólalhat és a történelem számára elmondhatja saját véleményét, önmagáról, a vele történt eseményekről és így befolyásolhatja történelmi megítélését. Emlékiratainak kiadására azért kerülhetett sor 1974. október 10-én a frankfurti könyvvásáron, amelyen ő maga is személyesen jelen volt,⁶ mert 1971. szeptember 28-án sok év után elhagyta a budapesti amerikai nagykövetség épületét és Nyugatra távozott.⁷ Életáldozata, hősiessége, a kommunista diktatúra börtönében elviselt szenvedései megalapozták Emlékiratainak tekintélyét. Hosszú évekig, évtizedekig az egyedüli forrás lett személyére vonatkozóan. Épp az ellenkezője történt annak, amitől a bíboros tartott. Emlékirataival elsőként és döntően ő befolyásolta megítélését a történelemben.

1 SOMORJAI Ádám: *Mindszenty bíboros követségi levele az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971.* Budapest, 2011. A dokumentumokat a forráskiadásban feltüntetett sorszámukkal, és dátumukkal együtt idézzük.

2 Vö. *Biblikus tanulmányok*, in: Jeromos Bibliakommentár III, főszerk. THORDAY Attila, Budapest, 2003, 73–249.

3 MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, Budapest, 1989. 4. kiadás.

4 Az Emlékiratok keletkezéséről tartott előadást Balogh Margit a bécsi Pázmáneumban, a 2011. november 18-án őszén tartott konferencián. A konferencia anyaga nyomtatásban is meg fog jelenni.

5 81. dokumentum: 1964. február 4.

6 CSONKA Emil: *A száműzött bíboros, Mindszenty az emigrációban*, San Francisco – München, 1976, 216.

7 A bíboros távozásának háttéréről legújabban: SOMORJAI Ádám OSB: *Miért hagyta el Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetséget*, in: Magyar Szemle, Új Folyam, XX 7–8/2011. augusztus 46–58.

Az utóbbi években boldoggá avatási eljárásának során napvilágot látott levéltári anyagok, amelyek elsősorban az amerikai nagykövetségen töltött 15 évre vonatkoznak,⁸ az eseményeket az abban szereplő személyek, elsősorban az amerikai követség budapesti alkalmazottai, valamint a vatikáni küldöttek és a pápák szempontjából világítják meg. Felmerült annak szükségessége is, hogy az Emlékiratokat az irodalmi műfaj szempontjából is értékelni kellene,⁹ illetve világossá vált, hogy a különböző nyelven megjelent kiadásainak összehasonlítása is információkkal szolgálhatna keletkezéséről,¹⁰ és arról a korról és szellemi környezetről, amelyben és amikor napvilágot látott. Ezek az új források és felismerések a csak az Emlékiratokra alapozott ismereteket, az események rekonstrukcióját gazdagabbá, részletesebbé, és sok szempontból árnyaltabbá tették.

1994. március 19-én indult el az Esztergomi Főegyházmegyében a mártírsorsú bíboros boldoggá avatási eljárásának egyházmegyei szakasza, amelynek lezárulása után 1996. október 17-én kerültek az iratok a Szentté avatási Kongregációhoz.¹¹ Azóta él a várakozás, hogy befejeződjön a boldoggá avatási ügye, és sor kerüljön boldoggá avatására.¹² A várakozásnak ebben a feszültségében¹³ talán érthető, hogy a bíborosra vonatkozó minden publikációt a boldoggá avatási eljárás oldaláról ítélnék meg.

Isten szolgája XII. Pius pápa boldoggá avatási ügye lényegileg készen van, a Szentatyára vár a döntés, hogy mikor tartja alkalmasnak annak kihirdetését. Mindez azonban nem jelent akadályt ahhoz, hogy sorra jelenjenek meg a pápa életét feldolgozó könyvek, és a kutatók nagy érdeklődéssel várják, hogy a Vatikáni Titkos Levéltárában hozzáférhetőek legyenek a pontifikátus iratai.

Valami hasonló különbségtételre lenne szükség Mindszenty bíboros esetében is. Sztét kellene választani a boldoggá avatás ügyét a személyére és korára vonatkozó tudományos kutatástól. A történészek feladata és kötelessége, hogy feldolgozzák a forrásokat, a boldoggá avatásáért dolgozók feladata, hogy a boldoggá avatás ügyét minél jobban és minél hatékonyabban mozdítsák elő, és ahhoz használják fel a rendelkezésre álló forrásokat.¹⁴

A két terület összekeveredéséhez minden bizonnyal hozzájárult az a tény, hogy Somorjai Ádám bencés szerzetes, aki az utóbbi években a legtöbb forrást tette közzé, 2007-ig a boldoggá avatási ügy relátora volt.

8 A levéltári anyagok döntő többségét Somorjai Ádám OSB publikálta. Bibliográfiája SOMORJAI 2011, 379–380.

9 NÉMETH László Imre: *Mindszenty megvalósult álma, A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház*. Budapest, 2009, 107–114.

10 SOMORJAI Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt, VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975*. (Historia Pro Futuro), Pannonhalma, 2008, 24.

11 A Szentszék a Nulla ostát az ügy elindításához 1993. június 15-én adta meg, a Kongregációba leadott iratokat 1996. november 8-án bontották fel. Congregatio de Causis Sanctorum, *Index ac Status Causarum*, Città del Vaticano, 1999, 212.

12 A boldoggá avatási eljárás fejleményeiről rendszeresen hírt adott a Magyarországi Mindszenty Alapítvány által kiadott *Vértanúink – Hitvallóink, Szentté avatások híradója* c. lap. A közlemények sajnos nem mentesek részrehajlástól. A boldoggá avatási ügy története megjelent az Új Üzenetben, amelyet átvett az Új Ember: *Imádkozunk boldoggá avatásáért, Harmincöt éve halt meg Mindszenty József*, Új Ember, 2010. május 9.

13 Erre jó példa: TARICS Péter: „Nekünk most kellene Mindszenty” *Interjú Szőke János atyával, a néhai bíboros nevével viselő alapítvány elnökével*, in: Magyar Nemzet, 2010. november 10.

14 NÉMETH László Imre: *Zágon-leveleskönyv, Iratgyűjtemény-törzsedék Mindszenty József bíborosról 1967–1975*, Budapest, 2011, 14–15.

Somorjai Ádám 2008-ban jelentette meg a *His Eminenc Files* c. kötetet, amelyben közli azokat az iratokat, amelyek 1971-ben keletkeztek a budapesti amerikai követségen Mindszenty bíboros ügyében. A kötet a 15. sorszámot viseli, ami arra utal, hogy a követségen töltött minden egyes évnek egy kötetnyi anyaga van. A kötet, amit ma bemutatunk, ebből a 15 évnyi dokumentációból merít egy meghatározott téma szerint, amint azt a kötet címe jelzi. A két forrásmunka kiegészíti egymást, erre a szerző az 1971-es évnél kifejezetten utal is.¹⁵ A kötet címe jelzi, hogy most se egy teljes, mindent kimerítő anyagot vehet kezébe az olvasó, hiszen Mindszentynek csak azok a leveleit tartalmazza, amelyeket 1956–1971 között, a budapesti amerikai nagykövetségről küldött az Egyesült Államok elnökeinek. Ismeretes, hogy Mindszenty bíboros külföldre való távozását követően is írt leveleket az Egyesült Államok elnökeinek.¹⁶ Azok publikálása még hátra van.

A most bemutatásra kerülő vaskos könyvet a szerző egy korábbi művének a címével lehetne összefoglalóan jellemezni. 1995-ben jelent meg tanulmánykötete *Kutatóárok* címmel a Püspöki Kiadó gondozásában. Somorjai Ádám a boldoggá avatási eljárás relátoraként kezdett foglalkozni a bíboros életére vonatkozó források felkutatásával és azóta kutatóárkok sorozatát tette közzé. A kutatóárkokat a Mindszenty Archivumban, a budapesti amerikai követség levéltárában és az amerikai állami levéltárakban ásta. A megjelentetett számos forrásmunka listája önmagáért beszél. Műveiben visszatérő kijelentései: nem végleges anyagot tesz közzé, a források, a fordítások további elemzést, pontosítást igényelnek. Ez a most bemutatásra kerülő kötetre is érvényes. Olykor hiányolhatjuk a jegyzeteket¹⁷ és elbizonytalanodhatunk a hiányos életrajzi adatoknál.¹⁸ A három amerikai elnök leveleinek felsorolásánál¹⁹ pedig hiányolhatjuk, a negyedik elnöknek, Nixonnak írt levelek felsorolását, és főleg kérdések merülhetnek fel bennünk a dokumentumokhoz írt kommentárok olvasása nyomán.²⁰ Mindezek ellenére hatalmas munkát végzett a szerző és ez a kutatóárka is értékes ismeretekkel gyarapítja a Mindszenty kutatást, amelyet érdekelnek a források, amelyek nem elhallgattatni akarják azokat, hanem feltárni és közkinccsé tenni.

Somorjai Ádám által kiadott források többségének nagy értéke, hogy kétnyelvűek, így nem csak a magyar kutatók forgathatják azokat haszonnal. E kötetnek a címe angolul pontosabban kifejezi a tartalmát, mint magyarul, hiszen nem csak az elnököknek írt leveleket teszi közzé, hanem az 1956–1966 között a külügyminisztereknek írtakat is. A közölt dokumentumok bőséges forrást jelentenek ahhoz, hogy a bíboros gondolkodását, döntéseinek indítékait jobban megismerjük, és az amerikai nagykövetségen való tartózkodásának elhúzódása lehetővé teszi, hogy betekintsünk gondolatainak, érveinek fejlődésébe is.

A rendelkezésre álló idő rövidegére való tekintettel csak a bíboros leveleiben írtakról tesztek említést, de hasonlóan érdekes információkat olvashatunk a kötetben, az érem másik oldaláról, arról, hogy hogyan látták és hogyan kezelték a vendéglátók a bíborost.

Mindszenty leveleit történészként írta,²¹ hasznossá akarta magát tenni miután elhúzódt a követségen való tartózkodása,²² amelyről kezdetben azt remélte, hogy 1957-ben

15 341. oldal.

16 NÉMETH 2011, 80: 31–1 dokumentum 7. pont.

17 Vö. 147. oldal. Székesfehérvár 83 éves püspöke.

18 Vö. 391. oldal VI. Pál pápa életrajza.

19 396–398. oldalak.

20 Vö. 57. és 310. oldalak.

21 49. dokumentum: 1961. augusztus 10.

22 57. dokumentum: 1962. június 11.

befejeződik. Leveleit lelkiismeretének indíttatására írta,²³ úgy érezte, hogy Kelet-Európában ő az egyetlen, az utolsó mohikán, aki szólhat.²⁴ Alkotmányos felelőssége is arra készítette, hogy megszólaljon.²⁵ Önmagáról azt tartotta, hogy a magyar jog szerint hercegprímásként, a király hiányában az ország politikai vezetője.²⁶ 1958-ban ezt írta a külügyminiszternek: *Alkotmányos szempontból, törvényes helyzetemnél fogva határozottan tiltakozom.*²⁷ Hasonlóan fogalmazott 1963-ban is: *A történeti Magyarország alkotmányos funkciójának birtokában tiltakozom.*²⁸

A követségi tartózkodásának első évében még a Magyar Püspöki Kar nevében is fogalmazott,²⁹ amit később már nem tett. Azért menekült a követségre, hogy onnan segíthessen lerombolt hazáján, aktív szerep helyett passzívra váltott,³⁰ mindenkor a jó akarat vezényelte. Magyarország, amely önmagában véve kicsi, 1957-ben papírra vetett véleménye szerint mégis a 100 millió lakosú Közép-Európa kulcsa,³¹ szabadságának rendeződése reményt adhatna a többi vasfüggöny mögötti országnak. Ezeknek lélekszámát 1963-ban egyszer 140 millióban,³² majd ugyanabban az évben 120 millióban jelöli meg.³³ Magyarország helyzetének rendezésében kezdetben a Kis-Ázsiai országokkal,³⁴ az afrikai országokkal azonos elbírálást kért,³⁵ később pedig a kelet-németekkel azonosat.³⁶ Közép-Európa³⁷ legrégebbi nemzetének érdekében írta leveleit,³⁸ ahol a többségen egy 5 %-i kommunista Moszkvából irányított kisebbség uralkodik.³⁹ 1963 őszétől már csak saját nemzetének a sorsáért emelte fel szavát.⁴⁰ Tudatában volt annak, hogy az USA nem adja fel álláspontját, miszerint nem avatkozik bele a belügyekbe.⁴¹ Ennek ellenére kitartóan írt, mert utolsó evilági célja volt, hogy nemzete érdekében, később az erdélyi magyarok érdekében⁴² segítségért kiáltson. Szégyellte volna magát, ha a helyzet nyugton hagyta volna és nem szólt volna.⁴³ Úgy látta, hogy az idő Moszkvának dolgozik.⁴⁴ A hatvanas évek első felében kialakult egymás mellett élés politikáját az elvek feladásának tartotta,⁴⁵ és úgy látta, hogy ebben a helyzetben neki Nyugaton se lenne helye.⁴⁶

23 25. dokumentum: 1959. október 6.

24 25. dokumentum: 1959. október 6. és 48. dokumentum: 1961. július 20.

25 18. dokumentum: 1958. január 10.

26 63. dokumentum: 1963. március 11.

27 18. dokumentum: 1958. január 10.

28 62. dokumentum: 1963. február 6.

29 14. dokumentum: 1957. november 25.

30 53. dokumentum: 1961. december 21.

31 3. dokumentum: 1957. február 27. dokumentum: 1959. november 13. és 36. dokumentum: 1960. október 6.

32 70. dokumentum: 1963. július 9., 218. oldal.

33 74. dokumentum: 1963. augusztus 23., 226. oldal.

34 12. dokumentum: 1957. október 23.

35 86. dokumentum: 1964. augusztus 10.

36 42. dokumentum: 1961. január 17. és 60. dokumentum: 1962. november 6.

37 61. dokumentum: 1963. január 4. és 82. dokumentum: 1964. március 13.

38 41. dokumentum: 1961. január 12.

39 74. dokumentum: 1963. augusztus 23.

40 76. dokumentum: 1963. október 3.

41 18. dokumentum: 1958. január 10.

42 85. dokumentum: 1964. június 25.

43 29. dokumentum: 1959. december 29.

44 64. dokumentum: 1963. április 1.

45 36. dokumentum: 1960. október 6. és 81. dokumentum: 1964. február 4.

Követségi tartózkodásának legfontosabb kérdése az volt, meddig marad a követségen.

A levelek írásának ez volt az egyik indítéka. A 15 év alatt négyszer változott a vendéglátó ország elnökének a személye és ez mindig felvetette a kérdést: az új elnök vajon továbbra is vendégül látja-e? 1967-ben pl. ezt írta Johnson elnöknek: *hálásan elfogadom az Ön felajánlott, további kedves vendégszeretétét.*⁴⁷

Mindszenty maga úgy gondolta, hogy távozása azt jelentené, hogy elvesztette bizalmát nemzete jövőjében.⁴⁸ Az egymás mellett élés időszakában népe mellett kell maradnia,⁴⁹ távozása egyébként sem adná meg Magyarország szabadságát,⁵⁰ ő nem mentheti magát, amikor népe rabságban él. Távozása többször kilátásban volt, amiről úgy vélekedett, hogy azt csak egy magasabb cél érdekében tenné meg.⁵¹ De a helyzet Magyarországon illegitim, ezért miután a hercegprímásnak a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, a jelenlegi alkotmányos és törvényen kívüli szakadékbán Magyarországon kell maradnia, és vendéglátóinak az engedélyével a követségen.⁵² Ezt a magyar emigráció elvárja tőle.⁵³ A távozás és a maradás egyik fontos szempontja volt a bíboros számára Kádár Jánossal szemben vívott küzdelme. Vele szemben nem akart vesztes lenni. Szerinte Kádár szavában nem bízhat, ezt mutatja Rajk László és Nagy Imre esete.⁵⁴ Kádár a Vatikánt is becsapta,⁵⁵ Kádár rendszere gyilkos, az abortusz révén 1,7 millió (máshol 1,3 millió)⁵⁶ embriót oltott ki egy 8–10 millió lelket számláló népnél.⁵⁷

Két rövid megjegyzés arra vonatkozóan, hogy hogyan látták az amerikaiak és a Szent-szék a követségi tartózkodását:

A Szent-szék álláspontja a hatvanas évek elején az volt, hogy Mindszenty maradjon a követségen, mint a magyar nép lelki vezére, mert távozása rossz hatással lenne a közhangulatra.⁵⁸

Ugyanebben az időszakban az amerikaiak megítélése szerint szabad távozása legalább annyi problémát okozott volna, mint amennyit megoldott volna.⁵⁹ Mindszenty helye ezért szerintük Magyarországon volt.⁶⁰ Menekült helyzetének téves megítélése, politikai nézeteinek bírálata ellenére egy elemzés megállapítja: *Talán ... jót tesz a lelkünknek, hogy folyamatosan jelen van ez a történelmi realitások egyik oldalára figyelmeztető mementó.*⁶¹

A dokumentumok értékes információkkal szolgálnak a bíboros Emlékirataira vonatkozóan is. Megtudhatjuk, hogy már 1956-ban kapott egy ajánlatot a Time-Life folyóirattól

46 81. dokumentum: 1964. február 4.

47 105. dokumentum: 1967. december 13.

48 66. dokumentum: 1963. május 13.

49 66. dokumentum: 1963. május 13.

50 74. dokumentum: 1963. augusztus 23.

51 90. dokumentum: 1964. december 16.

52 81. dokumentum: 1964. február 4.

53 81. dokumentum: 1964. február 4.

54 53. dokumentum: 1961. december 21.

55 98. dokumentum: 1966. augusztus 26.

56 82. dokumentum: 1964. március 13.

57 83. dokumentum, 1964. március 31.

58 170. oldal.

59 134. oldal, 1961.

60 137. oldal, 1961.

61 138. oldal, 1961.

annak kiadására.⁶² Az Emlékiratok kiadása azt jelentette a bíboros számára, hogy idejét hasznosan töltötte a követségen.⁶³ Kiadása azért is fontos volt számára, mert benne elmondhatott olyan történeti igazságokat, az egyházat és Magyarországot illető bizonyos részletek kapcsán, amelyeket csak ő tudott.⁶⁴

Érdeemes felfigyelni a levelek aláírására is. Az 1964. június 11-én keltezett 84. sorzámmal közölt dokumentumnál hiányzik először a hercegprímási cím. Ezt követően általában nem használta, viszont a 96-os dokumentum aláírásában ismét ott látjuk, aminek dátuma 1966. január 19. Egészségi állapotáról ír benne Johnson elnöknek és minden bizonnyal az aláírással is súlyt akart adni sorainak, hogy az elnök továbbra is vendégül lássa.

Visszatérő téma a levelekben a magyar szent korona sorsa,⁶⁵ amely Mindszenty szerint nem kerülhet a bolsevikok kezébe. További értékes információkat találhatunk az 1964-es részleges megállapodásra vonatkozóan, amiről azt írja a bíboros, hogy sürgettem a Vatikánt, hogy ne fogadjon el részleges megegyezést.⁶⁶ Nem a megegyezés ellen volt tehát, hanem annak részleges volta ellen.

A kommunizmus időszakához az egyik legfontosabb, mostanában leginkább kutatott levéltára a titkosszolgálatok iratanyaga. Mindszenty bíboros azt írja, hogy 1957-ben az amerikaiak ki akarták szöktetni a budapesti amerikai követségről, mert bizonytalannak látták személyes biztonságát.⁶⁷ Az akciót feltételezhetően amerikai titkosszolgálati előkészítés előzte meg, így minden bizonnyal arra vonatkozóan forrásokat az amerikai titkosszolgálatok levéltárában lehetne találni. Tehát van még terület, ahol kutatóárkot lehet ásni, és akkor még nem esett szó arról, hogy kutatóárkot lehetne, sőt kellene ásni a másik irányba, Moszkva felé is.⁶⁸ Köszönöm a figyelmet.

62 178. oldal.

63 30. dokumentum: 1960. február 5.

64 57. dokumentum: 1962. június 11.

65 87. dokumentum: 1964. augusztus 24.

66 97. dokumentum: 1966. július 22. Vö. Lo Svizzero, *Il Cardinale rinnegato*, („I libri del Borghese” volume 31), Milano, 1965, 15.

67 90. dokumentum: 1964. december 16.

68 Ennek jelentőségre utal KUN Miklós: *A Kreml és Mindszenty*, in: Magyar Hírlap, 2009. február 19.

ZINNER TIBOR

1956 ÉS MINDSZENTY ÖRÖKSÉGE A SZEIZMOGRÁF... ALAPJÁN

Somorjai Ádám bencés rendi szerzőtársammal 2010 karácsonyára jelentettük meg *Szeizmográf a Szabadság téren* címmel, közel 350 oldalas kötetünket. Ez részben folytatása a *Majd' halálra ítélve* címmel, 1400 oldal terjedelmű, CD-vel is ellátott dokumentumkötetünknek, amelyet 2008. október 15-én mutattak be a magyar parlament Delegációs termében. A *Szeizmográf* azt a 117 levelet tárja az Olvasó elé, amelyet Mindszenty József bíboros az Amerikai Egyesült Államok [a továbbiakban: Államok] mindenkori elnökeinek és vezető diplomatáinak írt az alatt a majd' 15 esztendő alatt, amit a budapesti amerikai követségen (később nagykövetségen) töltött. Félrabságban, ahogy ő fogalmazott. Magyarország utolsó hercegprímása 1956. november 4-én reggel nyolc óra tájától az Államok budapesti követségén volt menedékes vendég 5437 napon át. A személyes szabadság különböző fokú korlátozása kísérte nyomon életét, összesen 8524 napon keresztül, azaz 23 esztendőn és 129 napon keresztül volt valamilyen őrizetben. A Mindenható kimérte 83 esztendejéből mások által szűkre szabott mozgástérben telt el földi létének csaknem a harmada. Magyarország utolsó hercegprímása – amint az Lyndon Baines Johnson elnökhöz 1964. február 4-én írott leveléből ismert – életének addig 22,2%-át, püspöki pályafutásának 81%-át nem töltötte szabadlábán.

Szeptember 28-án volt negyven éve, amikor Mindszenty József bíboros elhagyta a budapesti amerikai nagykövetség épületét, majd Hegyeshalomnál Magyarországot. Ezután egy hónapig tartózkodott a Vatikánban, és a forradalom kitörésének 15. évfordulóján este érkezett meg Bécsbe, a Pázmáneumba. Magyarország utolsó hercegprímásának nem adott meg, hogy hazájában távozzon a földi világból.

A hercegprímás órákat tölthetett a rendelkezésére bocsátott sajtótermékek olvasásával, fordításával. Az ezekből származó sok-sok hír benne különféle reakciókat kiváltva végül kétirányú levelezésbe torkollott. A címzettek a Vatikánban, illetve az Államokban éltek. Ez utóbbiaknak küldött levelek tartalmáról elmondható, hogy ezek a túlpolitizált írások szinte naprakészek. Hangvételük szokatlan, a bíboros hivatalban lévő emberként írt nem akárkiknek, számukra utasításokat adott. Politikai jelleg hatotta át szinte valamennyit, mert a '45-ig átéltek, különösképp Trianon traumája, majd a hivatalban töltött esztendők tapasztalatai, a rabság éveit s végül szabadság párnapos eufóriája után a félrabság körülményei kitörőhatalmen nyomokat hagytak a levelek írójában. A levelek arról tanúskodnak, hogy zömében politikai kérdéseket tett szóvá, az első években még instrukciókat is óhajtott adni az amerikai külpolitikának, hogyan képviselje a „magyarkérdés” ügyét az ENSZ-ben.

Az amerikai vendéglátók gyorsan kialakították a bíboros követségi viszonyait, beleértve kapcsolattartását is. Figyelemreméltó, hogy az amerikaiak már 1957 tavaszán elhatá-

rolták magukat a bíboros politikai jellegű konfliktusaitól a kádári rezsimmel, és arra az álláspontra helyezkedtek, hogy csak humanitárius segítséget óhajtának számára nyújtani. Ez a konfliktus végigvonul az egész 15 éves perióduson. Mindszenty végig menedékjogról, asylumról ír, az amerikaiak menedékről, refuge-ról. A State Departmentben és a Fehér Házban készült emlékeztetők azt is látatják, hogy az amerikaiak tartózkodtak érdemben foglalkozni levelével, ha azt látták, hogy nemzetközi vagy hazai belpolitikai kérdésekről ír benne. Az elején, az Eisenhower-adminisztráció idején kitértek ennek magyarázatára is: hogy ne veszélyeztessék a bíboros menedékes helyzetét. Ezért sem adtak neki írásban választ, csak utasították a budapesti ügyvivőt, hogy szóban erősítse meg: a bíboros „*levele beérkezett a Fehér Házba*”. Az apparátus akkor mozdult meg, ha a legkisebb célzás volt a levélben arra, hogy a bíboros a követség elhagyásán gondolkodik. Mindez a tömör összegzése könyvünknek. Címadásunk nem véletlen műve volt: ahogy a földrengésmérő műszer azonnal regisztrálja a történeteket, hasonlóképp rezdült a bíboros is minden öt bármiképp zaklató hírre, származzon Magyarországról, avagy a határokon túlról.

Előadásom ennek a közel 15 esztendőnek a kötetünkben közölt dokumentumaiból válogat és tárom Önök elé. Sajátos látószögek alapján: jelen alkalommal egyfelől főképp úgy, ahogy – leveleinek aláírójaként – kezdetben hercegprimásként, utóbb, 1964. június 11-étől primásként vetette papírra. Másfelől kevésbé a házigazdák oldaláról, ahogy egyrészt Budapesten és másrészt az Államokban határoztak, írtak róla. Mindkét helyszínen lehettek irányába számos okból valamiképp elfogult, öt tisztelő, a hivatali struktúrában a ranglétra egyes fokain elhelyezkedő különböző beosztású diplomaták a Szabadság téren, illetve a Fehér Házban, és a State Departmentben. És ezzel szemben voltak olyan hivatalnokok is az Atlanti óceánon innen és túl, akik a váratlan vendéget csupán felesleges hivatali tehernek tekintették, mert számukra munkájuk során, hosszú-hosszú éveken át sok-sok elvégzendő egyéb feladatot is jelentett – nem csupán levelezésével. Ezekről az iratokról most azonban kevésbé szólnék. Napjainkban ezek a levelek Washingtonban és az Államok-szerte lévő elnöki levéltárakban kutathatók. Ez a levelezés meglehetősen egyirányú, főként a budapesti levelező oldaláról ismert vonulat tárul elénk a közel 120 levélből, amelyek mindössze két elnök – (John Fitzgerald Kennedy és Richard Milhouse Nixon) írásos reakcióját váltották ki.

Három nagyobb kronológiai egység körvonalazható Mindszenty bíboros levelei alapján: az első, 1956–1962, a kádári megtorlás érája, nem mellesleg az amerikai-magyar kapcsolatok mélypontja (60 levél). A második három esztendőre szűkíthető (35 levél): a feszült nemzetközi helyzet enyhülésének évétől, 1963-tól 1966. februárig tartott (noha a bíborosnak az enyhülésről vallott álláspontja már az volt 1959. november 13-án, amikor tudatta az Államok elnökével, hogy az „*nem szolgálja sem országom ügyét, sem az enyémet*”). Épp ezért gondolatainak meghatározó vezérelve ez idő tájt az igazságosság hangsúlyozása. Amikor felmerült 1965-ben, hogy külföldön kezeljék kiújult tüdőbetegségét, jelezte, hogy „*nem hagyhatja el Magyarországot... mindent felülmúló kötelezettségei vannak a magyar püspökökkel, papsággal és néppel szemben mint prelátusnak, a magyar nemzettel szemben pedig mint primásnak*”. A harmadik korszak 1967–1971, amely a félrabság megszűnésével zárult (18 levél). 1967 forró őszén végül nem hagyta el menedékét – távozásával kívánt tiltakozni amiatt, hogy az Államok nagykövetet küldött Magyarországra s ezzel elismerte a Kádár János vezette rezsimet –, a hűrt eddig feszíthette. Ám látván-hallván, hogy ismét ráirányult a figyelem világszerte, most maradék erejét emlékiratainak befejezésére összpontosította, ezáltal rögzítve helyét a történelemben. Írásaiban

fellebbez a történelem ítélőszékéhez, tanúsítják ezt kikristályosodott és hosszabbá vált levelei. Az amerikai elnökök iratait őrző levéltárakban kutató szerzőtársam szerint a bíborost az ismertté vált amerikai dokumentumok szabadságharcosként mutatják be, aki a végéig harcolt az amerikaiakkal szemben is azért, hogy megjelentethesse emlékiratait, és ezzel elmondhassa saját verzióját is a világnak. Ezáltal megkérdőjeleződik a bíboros és a vonatkozó irodalom állítása, miszerint távozása száműzetés eredménye lett volna. Épp ellenkezőleg, távozása szolgálta azt az ügyet, amelyet ő következesen képviselt: emlékiratainak publikálását. Az egymást váltó budapesti amerikai nagykövetek, Martin J. Hillenbrand és Alfred Puhan helyesen következtetettek arra – mert ők ismerték legjobban kényszerű vendégük álláspontját –, hogy a bíboros akkor fog távozni, ha belátja, hogy emlékiratait nem publikálhatja mindaddig, amíg a követséget el nem hagyja.

A menedékéből távozásakor – utóbb kiderült, hogy mindössze majd' egy hónapig tartó vatikáni időszakot (1971. szeptember 28. és október 23. között) – az aranykalitka hónapját vegyes érzésekkel, mi több, félelemmel is várta. Az olvasható ugyanis a Vatikánba történő esetleges távozásáról napi jegyzeteiben már 1963. június 27-én (először, de nem utoljára), hogy „*lehetséges negyedik börtön is*”. Tudott, utóbb az Apostoli Szentszék, Magyarország és az Államok megállapodása tette lehetővé azt, hogy elhagyhatta budapesti menedékét. És az is közismert, hogy sem a római hetek, sem a bécsi esztendők – visszanyert mozgásszabadsága ellenére – nem voltak megkötöttségektől mentesek.

Selden Chapin, budapesti amerikai követ külügyminiszteréhez írott táviratában felvetette 1948. december 29-én, hogy „*Mindszenty ügyét nem szabad az emberi jogok megsértésének elszigetelt példaként kezelni, hanem össze kell kapcsolni az üldöztetés valamennyi formájával, hogy a letartóztatás az emberi szabadságjogok szétzúzásának szimbólumává váljon. Mindszenty ügye különösen szerencsés ilyen értelmű felhasználásra Kelet-Európában, mivel a bármely felekezethez tartozó átlagember – akinek elvont gondolkodása nagymértékben a konkrét személyeknek és eseményeknek jelképi formában való megjelenésére korlátozódik – a bíborost már eddig is a nyugati szabadságésszmék, és keresztény értékek első számú jelképének tekintette.*” A majd' halálra ítélt bíboros védelme tükröződött a magyar szabadságharc eltiprása után amerikai menedéket kapott bíborossal összefüggő washingtoni állásfoglalásban. Az ő megvédését az amerikai kormányzat erkölcsi kötelezettségnek tekintette, miként 1956. november 7-én fogalmazták: menedéket és védelmet nyújtanak számára „*mindaddig, amíg közvetlen veszély fenyegeti*”.

Mindszenty bíborosnak az Államok elnökeivel és külügyminisztereivel folytatott levelezését nem ismertethetem a maga teljességében jelen alkalommal, és főként az első harmadában, felében keletkezett legkülönbözőbb terjedelmű levelekből helyezek néhányat a górcső alá. Kizárólag azért szemezgetek bennük – elhagyva az ezek következményeként keletkezett, vele kapcsolatos amerikai írott anyagok ismertetését –, hogy bemutathassam őt, mint kora egyfajta szeizmográfját. A bíboros írásai 10–12 kérdéskört érintenek, a kádári megtorlás miatti tiltakozásától az 1920-as trianoni és az 1947-es párizsi békeszerződéseknek, valamint a Szabad Európa Rádió '56-os tevékenységének az Államok politikáját érintő kritikáján át a határon túlra került és üldözött magyarság, valamint Közép-Európa elnyomott népei sorsának jobbításáig és így tovább. Az a célom, hogy közelebb hozzam Önökhöz a szerintem mindmáig a maga teljességében nem ismert hús-vér személyiséget, egyre korosodó, súlyos betegségét is kiheverő embert.

A hercegprímásnak, az emberi szabadságjogok legkövetkezetesebb magyar képviselőjének sorsa elválaszthatatlan Moszkva s a helyi vazallusok politizálásának következmé-

nyeitől. Előadásom mottóját a bíborosnak Dwight David Eisenhower elnökhöz írott 1960. június 23-i leveléből vettem: „...*Ma semmi sem fontosabb (és talán még nem késő) az emberiség számára, mint az, hogy vezetői és a vezetettek megtanulják, mi a bolsevizmus úgy, ahogy mi, szegény, nyomorult csatlósai testiünkön és lelkiünkön tapasztaljuk. Ez a nagy tanulság felérhet hatásában a Függetlenségi Nyilatkozattal...*”.

Az Államok budapesti követségének épületében eltöltött majd' tizenöt esztendő Mind-szenty bíboros életének közel egyötödét jelentette, sajátos körülmények között. Másképp, ugyanerről a hercegprímás: „*amikor kiszabadultam, a nyomasztó szorongó elemek azonnal eltűntek álmaimból. Szabad embernek nincsenek rabálmai. 1956-ban, a szabadság négy éjszakáján, alig álmodtam. Utána – most félrabságban – a megrázó események újra kínos, nehéz rabálmokat hoztak éjszakáról-éjszakára életembe.*” Ugyanis Washington álláspontját – a kezdetektől meghatározó módon és ebből fakadva következetesen – legfőképp az jellemezte, hogy a magyar fővárosban működő amerikai diplomáciai testület székháza nem lehet a hercegprímás egyházi és politikai tevékenységének bázisa. Ezért nem engedélyeztek a bíborosnak semmiféle, Kádár és köre esetleges agresszív válaszcspását kiváltó tevékenység folytatását. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy 1956. november végétől nem volt beleszólása a magyar római katolikus egyház működésébe, nem rendelkezhetett. Hasonlóképp gátat emeltek a politikai működése elé. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az amerikai diplomácia különböző irányítói és munkatársai által írásos válaszra legkritikábban méltatott, rövid szóbeli tájékoztatásra kárhoztatott vendég esetében az illetékesek ne minősítették volna írásait a róla írott jelentésekben, memorandumokban, amelyeknek címzettjei az elnökök, illetve a külügyi tárca vezetői voltak.

A már említett legalább tizenkét vissza-visszaköszönő témakör elemzése alapján kimutatható, hogy ezek a szó szerint szűk mozgástérrel rendelkező, kényszerpályán lévő főpap politikai érzékenységét, a történésekre, a hozzá eljutott – hol valós, hol légből kapott, de általa nem, vagy nagyon nehezen ellenőrizhető – hírekre tollat ragadó bíboros írásos megnyilvánulásait érzékeltetik. Az első helyen említendő az üldözöttekért érzett aggodalma, felháborodása a kádári megtorlás törvénysértő büntetőeljárásai miatt. Amilyen következetes szószólója volt az emberi jogoknak 1948. december 26-a, letartóztatása előtt, ugyanígy képviselte azokat 1956. november 4-e után is. Utalhatok itt arra, hogy amikor értesülhetett 1957. június 28-án Tóth Ilona és társai halálos ítéletéről – ha nem is nevezte nevükön az életüktől megfosztottakat –, azonnal szóvá tette a „*naponta hat*” fő szomorú sorát John Foster Dulles külügyminiszternél. Amikor híret vette a dr. Turchányi Egon Albert, volt titkára elleni büntetőeljárásnak, avagy az újpesti felkelők meghurcolásával kapcsolatos híreknek 1959. november végén, cserébe értük át akarta adni magát a hatóságoknak, miként üzenté azt az Államok külügyminiszterének december 3-án. Ez utóbbi esetben nem tudhatta, hogy a drákói ítélet nyomán a hét forradalmár élete már hónapokkal korábban bevégeztetett. Szeretett népe szabadságharcát a maga sajátos eszközeivel folytatta. A bíboros vágyait az általa képviselt sokirányú intenzív cselekvési irányokkal kívánta életre kelteni nemzetközi, főként amerikai segítséggel. Mindez csodálatot vált ki az utókor emberében, még ha köztudott, hogy tevékenysége hatástalan maradt is. Nem a bíboroson múlt, hanem épp fordítva, minden akaratával ellenkezett mindaz, aminek eredményeként fiaskóvá vált a „magyarkérdés” ügye az ENSZ-ben.

A détente – a koegzisztencia ellen – a pillanatnyi békével szemben az igazságosságot hangoztatta. A status quo esetében volt, amire igen, és volt, amire nem volt a válasza. A nemzetközi téren nem értett egyet annak fennmaradásával, mert a Szovjetuniót gyarmato-

sítónak tekintette. Okkal. Noha a bíboros írásainak adatai gyakorta voltak pontatlanok – zömében az egyaránt (tudatosan vagy véletlenül) téves információkat közlő határon inneni és túli nyomtatott sajtóra kényszerült támaszkodni közel másfél évtizeden át –, mégis nem csupán Kelet-, hanem egész Közép-Európa, azaz az Elbától keletre lévő nemzetek, államok elnyomott népeinek, több mint 100 millió ember nevében emelte fel tiltakozó szavát. Ugyanakkor igenelte a status quot egyháza esetében, azt hangoztatta, hogy ne tépjék szét Szent István hierarchiája egységét, ezért elutasította az önálló egyházmegyék létrehozását (szemben az Apostoli Szentszék 1921-es álláspontjával).

Kiemelt hely illette meg mind gondolkodásában, mind levelezésében a trianoni diktátumot következményeivel együtt – beleértve az 1947. évi párizsi békeszerződést is. A csatlós Magyarország helyzetképéről írott művének kiadása kapcsán utalt arra az amerikai külügyminiszterhez írott 1960. február 5-ei levelében, hogy „*a szerző számára a kiadás azzal a meglepéssel járna, hogy mint hivatásos történész hasznosan töltötte a három évet itt, és elkerülte a haszontalan sorvadást*”. A bíboros – miként írta: hivatásos historikusként – kökeményen ostorozta a magyarokkal szemben elkövetett igazságtalanságokat – nem törődve azzal, hogy esetenként szélsőséges megjegyzésekkel illette a szomszédos államok polgárait –, leveleiben igyekezett Trianon oktan mibenlétéről, történelmi összefüggéseiről a hivatalban lévő elnököt és külügyminiszterét arról győzködni, hogy változtassanak az elhibázott szerződéseken. Mint sok egyéb esetben, itt sem volt azonban tévedhetetlen. Ugyan a trianoni békeszerződés igazságtalanságainak részletes elemzése visszatérő központi gondolat egész levelezésében, de a bíboros egyik legfőbb célja, hogy elérje ennek és a második világháború követő párizsi békekötésnek érvénytelenítését, útjában állt az egész világrend, az egész politikai valóság. Mondanivalója a reálpolitika területén ledönthetetlen falakba ütközött, mert mindkét békeszerződés máig hatályos joggal szabályozza a népek, nemzetek életét. Ezen túlfűtöttségét jelző írások sorába illett 1965. március 21-én, amikor nem riadt vissza attól a gondolattól sem, hogy előbb Johnson elnöktől egy Vietnamhoz hasonló megoldást kérjen Közép-Európa javára: „*nem U Thant látogatása, nem a szegényteljes budapesti komédia és nyugati támogatás kell, hanem a vietnami büntetőakció lenne megfelelő és indokolt morális alapon a szörnyű népirtás és a szerződés nyílt megszegése miatt*”, majd az ezeréves lengyel–magyar határ visszaállítását szorgalmazta utóbb az elnöknel május 19-én. A trianoni kérdéskörön belül Erdély sorsa kiemelt helyet töltött be, mind a kisebbségi kérdés, mind a statisztikai adatok ismeretében. Ide köthető, hogy gyakorta emelte fel szavát a hasonlóképp hányatott sorsú Márton Áron püspök személyes sorsa érdekében.

Nem tisztelte sem vendéglátói nemzeti érzelmeit, sem azt, hogy menedéket kapott tőlük az amerikai követségen. A bíboros az Államok korábbi első embere, Thomas Woodrow Wilson mellett a veszprémi püspöki és az esztergomi hercegprímási periódusa idején volt két amerikai elnököt – Franklin Delano Rooseveltet és utódát, Harry Shippe (másutt: Spencer) Trumant – is keményen elmarasztalta, mind a fennen hirdetett elvek, mind az Atlanti Charta be nem tartása miatt. Ellensúlyként ugyanakkor arra is utalt, hogy mily fontos szerepet játszottak a magyar tisztek a függetlenségi háborúban. A követségen eltöltött hónapok nem biztosítottak számára szabadságélményt, mert ezeket úgy élte meg, hogy a „*két másik megyéspüspök*” – a veszprémi Badalik Bertalan és a váci dr. Pétery (Petró) József mellett a „*prímás... is őrizet alatt*” van – írta az Államok külügyminiszterének 1959. október 1-jén.

Mindszenty bíboros kiemelt fontosságot tulajdonított a szentkorona ügyének 1956 előtt és után is. Kádár számára Ephialtész volt (üzente előbb általánosságban, majd konk-

rétan azonosítva vele őt David Dean Rusk külügyminiszternek 1963. február 6-án és július 9-én, és még három alkalommal az elnöknek 1964. március 13-án, október 1-jén és 1967. május 17-én), a nevével jellemzett rendszert illegitimnek tekintette. Az ország első számú vezetőjével kapcsolatos számos megállapítása nem nélkülözte azokat az emlékeit, amelyeknek eredője az volt, hogy 1948 karácsonyán, majd mindkét fokon történt elítéltetése idején Kádár belügyminiszterként funkcionált. Ide illett, hogy a Sztálin szobrának tervezett helyén álló Regnum Marianum templomot annak idején felrobbantották, és ennek új-jáépítését több alkalommal is szorgalmazta.

Vissza-visszatért leveleiben az ismeretei szerint a Szovjetunió szibériai területeire hurcolt, általa végül kb. 35 ezer főben rögzített mindkét nembeli fiatal magyar sorsa, akikért naponta imádkozott, és akikre minden nap gondolt. Ám nem csupán a messze távolban lévőekkel vagy ott vélelmezettekkel, hanem a Szabadság téri épület falain kívül, de a magyar határokon belül is sokat foglalkozott a magyarság, benne a fiatalság egyfajta drámájával, az egyháza által elutasított művi vetélések számának kedvezőtlen méreteket öltő alakulásával. Pontos adatok alapján következtetett ezért arra, hogy Kádár személyében egy modernkori Heródes jelent meg a magyar politika színpadán.

Jeleztem, hogy e dokumentumok részleteinek feltárásakor csupán a bíboros levelezésének első harmadát, felét elemezném, mert a főpap örökségének ez a szakasza kötődik leginkább '56 ügyéhez. A summázat e levelek tartalmának ismeretében az, hogy Mindszenty bíborosban ez idő tájt, 1956–1962 között az emberi jogok védelmezőjét tisztelhetjük.

A követségi befogadásáért köszönetét kifejező bíboros első, tengerentúlra küldött üzenetének címzettje Eisenhower volt, november 8-án vetette papírra. 1957. május 4-ei levelében is arról írt, hogy nagyra értékeli „*a tényt, hogy az Ön szívessége folytán az egyetlen lehetek a magyar közélet szereplői között, aki megmenekült a terror karmai közül... Itthon, Magyarországon... kegyetlenül túlzó ítéletek születnek. Embereket akasztanak fel. Alig van család, amelynek ne volna hősi halottja, deportáltja, elítélte, bebörtönöztötte vagy internáltja. Több tízezer embert befogadó internálótáborokat hoztak létre. Mennyi emberen állt bosszút a titkos rendőrség, amiért szétkergették a szabadságharcosok! ...A bosszúállok élvezik, hogy kínozhatnak, szenvedést okozhatnak. Ólmos botokkal felfegyverzett csapatok járnak helyről helyre, hogy kitalált, mondvacsinált okokból kínozzák az embereket. Mennyi szenvedést okozott az orosz és a »magyar« inkvizítorok igyekezete, hogy vallomást csikarjanak ki emberekből, amellyel meghamisíthatják a magyar szabadságharcot!*

Százakat és ezreket ítéltek el, csak mert fegyvert találtak az otthonukban. Sok esetben ezeket a fegyvereket maga a rendőrség helyezte oda. Tizenegy-tizenkét éves gimnazistákat és inasokat ítélnék el. Magyarország ma a rémület, a rettegés, a bosszú és a kínzás földje. A világ magasztalja a szabadságharcosokat, az örült terror viszont halált kiált rájuk kényszerrel összeterezt pártértekezletein, a párt minden újságjának lapjairól. És ez utóbbi lesz a döntő. ...A jelenlegi politika a kivárára és a dolgok maguktól való továbbfejlődésére épül. A vasfüggöny túloldalán lehet ugyan várni, de a Nyugat rá fog jönni, hogy semmit sem nyer a várakozással. A vasfüggöny innenső oldalán nehéz a várakozás. Itt halált és megsemmisülést jelent. Attól félek, hogy megsemmisül a nemzetem. A terroristák már fél éve akadály nélkül gyilkolnak. Kicsi a remény arra, hogy nem fog így menni tovább még vagy négy-öt éven át. Amennyiben ez bekövetkezik, nem lesz senki, aki tagadhatná, hogy Magyarországot és Közép-Európát 1944-ben bekebelezte ez a szörnybirodalom.”

Mindszenty bíboros jól érzékelte, hogy az ENSZ nem akadályozhatta meg sem a szovjet beavatkozást, sem a kádári megtorlást, sőt érdemben fékezni sem tudta ennek tombolá-

sát. Nem csupán az a fél esztendő telt el, amit a bíboros a követség menedékében tölthetett, hanem az is, ami alatt restaurálták a megdöntött rendszert Magyarországon, épp ezért az ENSZ alkalmatlanságának nyilvánvalósága egyre elviselhetlenebb lett előtte. Annak elenére, hogy az Államok magatartása a bíboros levelezésének tartalmát illetően következetes volt a kezdetektől, a zömében szófukar válaszok mellett egy-két esetben bővebb tájékoztatást is kapott. Főképp azért, hogy meggyőzzék arról, miszerint az Államok, amit tehet, azt meg is teszi a diplomáciájában.

Július közepén azonban megváltozott a helyzet, a levegő megfagyott a bíboros körül, előbb Budapesten. Az eddig főképp a kádári megtorlás mindennapjainak ENSZ-beli el-
lensúlyozását kérő követségi „vendég” Eisenhower elnökhöz írott levelében új téma jelent meg 1957. július 18-án. Történelmi fejtegetésében súlyos bírálattal illette az Államok és más nagyhatalmak állami vezetőit mind a trianoni diktátumért, mind a második világhé-
gést követő rendezésért. Nem rejtette véka alá, hogy „...a wilsoni önrendelkezési jog ellenére az ország kétharmadát minden népszavazás nélkül elcsatolták. Olyan országgal történt mindez, amely addig páratlan földrajzi, gazdasági és kulturális egységet élvezett... Jaltában a bolsevizmus Közép-Európa többi részével együtt Magyarországot is megszerezte. Ez ismét a Tizennégy pont és az Atlanti Charta meghazudtolásával történt... A második világháború idején Roosevelt elnök és Churchill miniszterelnök az Atlanti Chartában megígérte, hogy területi változásokra csak azt követően fog sor kerülni, hogy az érintett emberek szabadon kifejezhették akarataikat. S mi történt a valóságban? ...Jaltában a bolsevizmus Közép-Európa többi részével együtt Magyarországot is megszerezte.” A bíboros levelében felvetett anomáliák részleges kiküszöbölésére, az érdekszférákra osztott Európa megszűntére még sok-sok évtizeden keresztül várhattak a Moszkva uralta térség cserbenhagyott népei. A bíboros ott folytatta, ahol 1948. december 26-án abbahagyni kényszerült. A status quo fennmaradásával szembeni oppozíciója – mint a korábbiakban utaltam rá – nem járt, nem járhatott eredménnyel. Mindez azonban nem zavarta őt, és az amerikai követség menedékéből hol rövidebb, hol hosszabb írásaiban arról igyekezett meggyőzni a Washingtonban hatalmat gyakorló felelős politikusokat, hogy az egykori dualista monarchia magyar területeinek megcsonkítását eredményező 1920-as trianoni és a 1947-es párizsi szerződés egyfajta revíziója azért is kötelességük, mert ezek amerikai részvétellel történtek.

A bíborosnak az 1957-es esztendő vége felé, december 19-én írott, de a tengerentúlra nem továbbított levelében tudatta volna az Államok elnökével, hogy „a Kádár-rendszer egy hónappal ezelőtt bejelentette a világnak, hogy megszűntek a statáriális bíróságok. Helyettük gyorsított eljárások folynak egyre nagyobb számban. Minden áldozat fiatal: egyetemisták, munkástanácsok tagjai, dolgozók... Könyörgöm, Elnök Úr, hogy mielőtt országunk végképp kivérzik, tegyenek valamit ezzel a véráztatta, nyomorúságos földdel, miután alaposan kivizsgálták az ügyet! Ne engedjék, hogy a magyar föld a marxisták kezére jusson, csak mert félbemaradt a megoldás! Az a föld, amelyet Ön, Elnök Úr, és az egész világ a szabadság dicsőséges földjének nevezett.” Miért maradt e levél Budapesten? Vélelmezhető, hogy a bíboros állítása – „az ENSZ és a nagyhatalmak úgy ítélik meg, hogy ők már mindent megtettek” – okozhatta azt, hogy okkal kritikus írását nem továbbították, de a „vendég” további védelme is motiválhatta a döntéshozókat.

A további részletek feltárásától eltekintenek. Az 1957. esztendő levelezéséből (nyolcnyolc írás címzettje volt az elnök, illetve a külügyminiszter) felidézettek jelzik, hogy a bíboros mindent elkövetett azért, hogy az Államokat aktivitásra serkentse a kádári megtorló

gépezet leállítása érdekében. Ezekből kivilágított tenni akarása egyfelől az üldözöttekért, valamint másfelől a trianoni határok megváltoztatása és az Elbától keletre lévő népeket sújtó, szovjet érdekszférába integráló megállapodások felülvizsgálata érdekében. Amíg az előbbi érdemi eredménnyel nem járhatott, addig az utóbbi – az Államok több évtizedes érintettsége, „tettesláris” mivolta miatt – egyfajta kalodába zárta a levelek íróját az idő tájt.

Írásaiban, '59 tájt rámutatott arra, hogy „*Közép-Európa ügye elsősorban nem politikai ügy, hanem inkább komoly, felelős és teljes mértékben erkölcsi, természeti jog kérdése. A jelenlegi helyzet elismerése éppen az amerikai államférfiak szótárában felbukkant fogalmak szentesítését jelentené: a szervezett gyilkosságét, a vég nélküli deportálásokét, a zsúfolt börtönökét, a növekvő kényszermunkatáborokét, az intézményesített rablásét, a hazugságét, az emberi jogok semmibe vételét, értékes társadalmi osztályok megsemmisítését, a vallás kiirtását stb. Nem kérdés, hogy az Egyesült Államok 200 év alatt megalapozott erkölcsi hírneve ezen a morális, természeti jogokat illető kérdésen áll vagy bukik. Annál is inkább, mert az I. világháborút követő Tizennégy ponton alapuló béke, valamint a II. világháborús Atlanti Chartán alapuló béke kiigazításra szorul, ha Közép-Európa egyes népeire egyforma erkölcsi mércével tekintünk – ahogy azt tennünk kell ... Közép-Európa jobb sorsra érdemes népei viszont kétségbeesetten figyelik... a bejelentett elvekkel ellentétben mindenütt ugyanaz a helyzet van kialakulóban: embereket tüntetnek el kérdezés nélkül, pedig Berlinben, Poznańban és Budapesten nem hagytak kétséget afelől, hogy nem akarnak mást, mint amit a Nyugat ismételtlen megígért és követelt a számukra.*” A bíboros nem kívánt hallgatni, mert erkölcsi parancs volt számára, hogy nem hallgathat a szenvedő milliók ügyéről, és vállalta azt is, hogy nem kíméli vendéglátóját sem. „*Észre kell vennem – írta – ami engem illet, pusztán egy divatjamúlt vendéggé váltam*”. Mindehhez hozzáfűzte, hogy „*mikor Közép-Európa és országom gyertyája, mely a három év alatt egyre halványabban világított, mostanra csonkig égett, az élet nem egy öröm. Mikor egy nemzet lényegtelen áldozattá válik, másként itélik meg azokat is, akik a gyertyát tartják*.” Hátralévő életének egy vigasza maradt számára: az a tény, hogy '56-ban „*a népem és nem a hatalom kegye szabadított ki*”. A bíborosnak minden drámai következménnyel járt történelmi eseménnyel szemben – akár szülőhazájában, akár környezetében történt és felfogása szerint a nagyhatalmak politikájának káros következménye volt – a felszólamlás lelkiismereti kérdésként merült fel.

Előadásomban hallhattak idézeteket a bíboros leveleiből. Befejezésül egy-két gondolatát ismételtlen felidézném, illetve újabbakkal egészíteném ki: „*Trianon megcsonkított minket, Jalta pedig csatlósállammá tett*” (1957. október 23.); „*a morális minősítések hidegen hagyják a vérszívókat*” (1957. november 8.); „*ez a béke [azaz Közép-Európa békéje] sajnos a temetők békéje... Egy börtönnel csak azok lehetnek elégedettek, akik a rácsok kívül vannak*” (1961. augusztus 10.). És végül: „*a törvénytelenység nem válik törvényessé, ahogy az igazságtalanság sem igazsággá*” (1964. március 3.). Meglátásom szerint e gondolatai, amelyeket a Szabadság téri követségi épület félrabságának első felében vetett papírra, mint a cseppben a tenger, akár összegzésként is szolgálhatnak. Annak a szeizmográfnek a mindennapos jelzései, amelyik a legapróbb rezdülésekről tudósít.

Ezekből a levelekből válogattunk szerzőtársammal, Somorjai Ádámmal. Úgy vélem, hogy amikor tanulmányozzuk ezeket, arra a megállapításra juthatunk, hogy tudatosan élt a rendkívüli helyzet adottságaival és lehetőségeivel, magasra tartotta az '56-os forradalom és szabadságharc fáklyáját, és (bár önmagának látszólag ellentmondónak tűnik félrabsága ellenére) Közép-Európában egyetlen szabad emberként írta nagy szorgalommal javaslata-

it az Államok vezetőihez. Más kérdés, hogy ezeket nem vették figyelembe, ezekre nem kapott írásos választ. Az is megfogalmazható, hogy – meglehet – épp azon célokat nem tudta elérni, személyes sikerként megélni, amelyek levelei megírását motiválták. Ugyanakkor másfajta módon, nem közvetlenül, de felmutathatta eredményként, hogy sok-sok írásával hozzájárult ahhoz, hogy a Kádár-rezsim már a megtorlás éveitől, 1959-ben és 1960-ban kihirdetett két kisebb, részleges kegyelmi intézkedést, végül a majdnem hét éven keresztül tartó horror után általános közkegyelem kiadására kényszerült 1963-ban, ha rendezett kapcsolatokat akart az Államokkal. Ez utóbbit magyar-amerikai titkos tárgyalások előzték meg, és ennek során az Államok diplomatai hasznosíthatták a bíboros leveleiből származó sok-sok tény és összefüggést.

Az adott helyzetéből, mozgásterének és kényszerpályájának drámájából fakadó összkép az, hogy Mindszenty József hercegprímás, bíboros, esztergomi érsek utolsó '56-osként a múltban, 1919-ben élve fogalmazta meg a nemzet és az egyház kívánságát. Igen, ez nála a sorrend: hazám és egyházam, nem pedig, mint másutt, nála olvashatjuk: egyházam és hazám. Követségi levelezésének vizsgálata vezethet el odáig, hogy új fényben vizsgálhassuk majd meg 1945–1948 közötti küzdelmeit. Az itt felidézett levelek tették lehetővé, hogy rekonstruálhassuk a politikus főpap gondolatvilágát, '56-os örökségét.

E levelezés túlpolitizáltsága érthető egyrészt a kor adottságaiból, másrészt a diplomaták adta környezetből, amely hatott rá, hiszen bezárva, közöttük élt, továbbá abból a körülményből, hogy leveleinek továbbítását az első években csak kizárólag az amerikai politikai vezetéshez engedélyezték. Az Apostoli Szentszékkal való levelezését később az idő tájt biztosították számára, amire már kiismerték gondolatait, és amikor az amerikai diplomaták felismerték, hogy a Vatikán nélkül nem tudják elérni, hogy elhagyja menedékét. Mindszenty bíboros a határokon innen és túl élő magyar, valamint az Elbától keletre élő elnyomott milliók nevében, sorsuk jobbításának érdekében ragadott tollat másfél évtizeden keresztül. Ezt látjuk az amerikai elnökökhöz és külügyminiszterekhez írt leveleiben. Az utókor feladata miként értékeli az emberi szabadságjogok kiemelkedő képviselőjét.

1971. szeptember 28-án kora délután a bíboros megérkezett a Vatikánba. E nappal kezdődően új periódus kezdődött az életében. Vele szemben oly sok hazugságot fogalmaztak meg magyarországi léte alatt, hogy nem csoda, ha az utolsó vonatkozó, a másnap Magyar Közlönyben közzétett hivatalos állásfoglalás is ebbe illett. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa (Mindszenty József büntetése további letöltésének végrehajtási kegyelem alá vonásáról szóló) határozata téves időpontot, 1949. július 9. helyett 6-át jelölte meg jogerős bírói ítéletének napjaként. Tempora mutantur...